

Martin Džej:
Dijalektička imaginacija»Veselin Masleša«, Sarajevo —
»Globus«, Zagreb 1982.

Knjige koje pretendiraju na atribute stručnosti, znanstvenosti, objektivnosti i sl. rijetko uspijevaju biti zanimljivo napisane. Materijal proučavanja, u pravilu, zarobljava svojom ozbiljnošću, terminologijom ili obzorom u kojem se pojavljuje. Znanstvene, filozofijske, odnosno povijesne analize, pojavljuju se tako bez jedne dimenzije koja bi, ujedno, mogla biti nazvana »dimenzijom osobne refleksije«. Koliko god se to činilo neminovnim, istovremeno je riječ o procjepu kroz koji se provlače karakteristike kao što su proizvoljnost, nedomišljenost, prepričavanje materijala. Riječju, privid nužnosti bezlične znanosti otvara vrata prividu same znanosti.

Iako nije najbolji primjer za ukazivanje na mogućnosti »osobne refleksije«, jer se bavi za to isuviše zahvalnim materijalom, studija Martina Jaya nedvojbeno pokazuje da se ozbiljnost materijala i zanimljivost ne isključuju. Isto tako, ona pokazuje da dimenzija osobnog ne remeti objektivnost djela, ako nije korištena prečesto i bez mjere.

Dijalektička imaginacija Martina Jaya istražuje, kako stoji i u podnaslovu, povijest »Frankfurtske škole« i »Instituta za socijalno istraživanje« od 1923. do 1950. godine. Pristup je interdisciplinarn: istraživanje povijesti nužno prelazi u filozofijsku problematiku, a povezanost filozofskih ideja s historijskim zbivanjima pridodaje metodi aspekte svojevrsne sociologije znanja (ideja).

Recenzije i prikazi, Polit. misao, Vol. XX/1983, No. 1, str. 157-159, 158

Ta ironična nedorečenost pojavljuje se već u prvom problematskom sklopu mišljenja o židovstvu članova Instituta: »Ako netko traži zajedničku nit koja se provlači kroz pojedinačne biografije ljudi iz najužeg kruga Instituta, onda nam smjesta pada u oči njihovo porijeklo; svi oni potječu iz židovskih obitelji koje su pripadale srednjem ili gornjem staležu. (Jedino u Adornovu slučaju jedan od roditelja nije bio Židov)« (str. 61). Uspoređujući stav članova Instituta o »židovskom pitanju« sa stavom »jednog drugog radikalnog Židova, Karla Marxa«, Jay zaključuje da su njihovi stavovi bili slični: »U oba slučaja, religiozno i etičko pitanje očito je bilo podređeno društvenom« (str. 61). Razgovarajući s članovima Instituta, Jay je našao na »žestoko otklanjanje važnosti židovstva u njihovom porijeklu« (str. 62). Stoga se okrenuo neizravnim utjecajima. U odijeljenosti Židova u vilhelmskoj Njemačkoj Jay nalazi mogućnost rađanja gorčine kao klice radikalnosti članova Instituta. Ne želeći prenatragivati taj moment, Jay ga naziva jednim od »pridonosećih faktora«. Isto tako, u čijenicama da je psihoanaliza naročito odgovarala asimiliranim Židovima, Jay pronalazi kompromisno i nedorečeno »moguće srodstvo«. Razmišljanje o »židovskom pitanju« spušta se katkad na razinu dosjetke. Tako, na primjer, govoreći o odnosu očeva i sinova Jay kaže da se članovi Instituta nisu dali na otklanjanje komercijalnog mentaliteta svojih očeva, a onda tome dodaje stav Hannah Arendt koji, otprilike, glasi ovako: to što su sinovi odani dobrobiti čovječanstva, što su geniji, što teže za višim stvarima... očevi su uzeli kao valjanu ispriku što djeca ne zarađuju kruh. Jayu je, naravno, jasna nedostatak takva tumačenja. Pa, ipak, on i od takvih sličica slaže svoj mozaik, čineći ga, ako ne istinitijim, onda u svakom slučaju zanimljivijim.

Martin Jay je podijelio poglavlja svoje analize tako da je u svakom pokušao obraditi jedan od bitnih aspekata kritičke teorije i nekoga od njezinih tvoraca. Nakon geneze kritičke teorije, u kojoj daje temeljima određenja/postavke

Uvjetovanost materijalom istraživanja i načinom promatranja, rezultirala je trostrukošću razina na kojima je provedena analiza. Prva razina pripada historijskim činjenicama, faktima (na primjer, Horkheimer se oženio tajnicom Instituta došla je od strane Feliksa Weila i tome slično). Druga je razina ekspliciranje materijala, dakle filozofijska, ili bolje, povijesno-filozofijska, gdje autor, nužno simplificirajući, prezentira — kao u nekoj vrsti popularno-povijesnog kompendija — filozofska strujanja »Frankfurtske škole«. Treća je, pak, razina ona na kojoj autor uspijeva realizirati svoj interes. Riječ je o historijskom promatranju slijeda kretanja filozofskih ideja u odnosu na aktualna historijska zbivanja.

Jayev pristup istraživanju (uz nužnu interdisciplinarnost) sastoji se od komparativne analize originalnih spisa članova Škole i interpretacija, proučavanja dostupnih pisama, kao i intervjuiranja jednog dijela članstva. Bez obzira što je ostvario manje-više intenzivne kontakte s Horkheimerom, Marcuseom, Frommom, Wittfogelom, Massingom, tada živim Adornom i još nekim članovima, to ga nije smetalo da, u duhu škole o kojoj je pisao, pojedine tekstove, dijelove teksta ili teze, označi promašenim. Martin Jay to čini blagim formulacijama, ostajući katkad — a to je jedna od lijepih strana ove knjige — ironično nedorečenim.

tog načina mišljenja (kritika Hegelove teorije identiteta, naglašavanje kategorije praxisa, averzija prema zatvorenim filozofskim sistemima, isticanje kritičnosti teorije, te promišljanje mogućnosti društvene mijene), slijede: poglavlje o integriranju psihoanalize, analiza studija o autoritetu, propitivanje stavova o nacizmu, iznošenje nekih postavki estetičke teorije, odnosno kritike masovne kulture, te poglavlje o empirijskom radu Instituta u Americi, nešto dulja interpretacija Dijalektike prosvjetiteljstva i epilog — povratak Instituta u Frankfurt. Ukazat ćemo, u kratkim crtama, na neka bitna mjesta, sadržaj i opseg Jayeve analize u ovim poglavljima.

U odjeljku »Integracija psihoanalize« Jay raspravlja o naporu kritičke teorije da produktivno zbliži teorije radikalnih Židova, Karla Marxa i Sigmunda Freuda. Tražeći razlog tom zbližavanju, Jay zaključuje: »... Nije slučajno da je povećani pesimizam glede mogućnosti revolucije išao uzorak s pojačanim uvažavanjem Freudove značajnosti. U društvu u kojem su se društvene proturječnosti činile nepremostivim, a opet, paradoksalno, sve nejasnijim, antinomije Freudove misli izgledale su kao nužna obrana protiv harmonističarskih revizija revizionista« (str. 173). Inače, poglavlje je uglavnom posvećeno Frommu i Marcuseu, koji su se i najviše bavili psihoanalizom.

Plod prvih pet godina Horkheimerova ravnateljstva jest projekt Studije o autoritetu i porodici. Teorijski napori Instituta obogaćeni su tako konkretnim istraživanjima, kako je i bilo naviješteno Horkheimerovim ustoličenjem. Jay, u ovom odjeljku, prije svega ukazuje na zakašnjelost proboja kritike političkog autoriteta, čemu je uzrok bio utjecaj »mehanističkih marksista o izvedenoj prirodi kulture« (str. 195). Tek tridesetih godina, Pollockovim pojmom »državnog kapitalizma«, započinje istraživanje političke komponente političke ekonomije. Među tekstovima koje analizira, Jay ističe Marcuseovu *Borbu protiv liberalizma u totalitarnom shtpaćanju države*. Tekst je pitanje analiziran »zbog nekih ideja koje će kasnije biti razvijena u

Recenzije i prikazi, Polit. misao, Vol. XX/1983, No. 1, str. 157-159, 159

drugim djelima instituta«. »Osim toga«, dodaje Jay, »ogled čini model dijalektičkog mišljenja tretirajući totalitarizam i kao reakciju na stanovita kretanja u liberalizmu i kao njihovo nastavljanje« (str. 200).

Rezimirajući poglavlje o nacizmu Jay kaže: »Može se reći da Institut primjenjuje dva opća pristupa u svojoj analizi nacizma. Jedan koji se vezuje za Neumanna, Gurlanda i Kirchheimera, usredotočuje se na promjene u pravnim, političkim i ekonomskim institucijama, a samo se letimično osvrće na socijalnu psihologiju ili masovnu kulturu. Temeljne njegove pretpostavke proizilaze iz ortodoksnijeg marksizma, naglašavajući središnji položaj monopolnog kapitalizma, premda sa znatnom dotjeranošću. Drugi pristup, koji slijedi krug oko Horkheimera, shvaća nacizam kao najekstremniji primjer opće sklonosti ka iracionalnoj dominaciji na zapadu« (str. 263/4).

Cilj poglavlja o estetičkoj teoriji, odnosno kritici masovne kulture jest, prije svega, kako sam autor naglašava, iznošenje onih momenata koji »Frankfurtsku školu« izdvajaju iz učenja kako marksističke tako i građanske provenijencije. To je najprije — kao i u slučajevima ekonomije i politike — odbijanje da se umjetnost i, šire, kultura, motre kao posebno područje društva. Institut, s jedne strane, nikada nije sveo umjetnost na njezinu klasnu funkciju, a s druge strane, oštro je kritizirao postavke teorije odraza, ukazujući na utopijske momente umjetničkog stvaranja. Čini se da je prihvaćen jedini preostali prostor koji je obećavao produktivnu analizu: promišljanje fenomenâ umjetnosti i kulture u odnosu na ekonomsku i političku suvremenost. Nakon nekoliko bitnih interpretativnih slika kao što su, na primjer, ukazivanje na nestajanje »liberalnog pojma individualnog ukusa« likvidacijom subjekta u

modernom svijetu, ili kao što je ukazivanje na nužnu, dakle imanentnu političnost estetske sfere. Jay dolazi do centralnog mjesta — kritike afirmativne kulture kao apologetike kulture koja sistematski iskorjenjuje viziju boljeg društva.

Četrdesetih godina, smatra Jay, dolazi do bitnih pomaka. »Frankfurtska škola« počinje sumnjati kako u mogućnost povezivanja teorije s empirijskim istraživanjima, tako i u povezivanje s revolucionarnom, odnosno političkom praksom. Sumorno i esejistički, na 404-toj stranici svoje studije, Martin Jay zaključuje: »Razočarana Sovjetskim Savezom, izgubivši svako pouzdanje u radničku klasu Zapada, užasnuta integracijom moći masovne kulture, Frankfurtska škola prelazila je zadnju dionicu svojeg dugog marša od ortodoksnog marksizma« (str. 404).

Međutim, s proljećem 1946. godine dolazi i novo proljeće Frankfurtske škole. Glasovi iz Njemačke govorili su da se konačno pojavilo »idealno čitateljstvo« kojem je namijenjen »Zeitschrift«. Impozantne melodramatske stranice o povratku Instituta u Frankfurt i — kraj. Martin Jay završava svoju u mnogom čemu briljantnu studiju.

Uz prikaz povijesti ideja »Frankfurtske škole«, autor se potrudio da naglasi kako je to povijest odustajanja od ortodoksnih učenja marksizma i radikalnosti. Navedimo stoga na kraju, kao eksplicaciju profinjenog cinizma, autorovo slikovito ukazivanje na odustajanja Škole od radikalnosti. Naime, dok su studenti prijeratni Institut nazivali »Café Marx«, u duhu aktualiziranja Marxa koje se zbivalo u Institutu, poslije rata Institut je postao »Café Max« (Horkheimer). »Ispuštanje slova r«, kako veli Jay, »simboliziralo je skretanje od radikalizma tijekom američkog razdoblja instituta (str. 449).